

A felsőoktatásban tanuló hallgatók értékrendszerei

Bevezető

A történelem menetét figyelve úgy tűnik, hogy az emberi társadalmak változása felgyorsult, az egyes társadalmi berendezkedések, működési mechanizmusok egyre gyorsabban váltják egymást. A felgyorsult technikai és társadalmi változások következményeként tapasztalható az értékek és az értékrend folyamatos változása. A globalizált világnak köszönhetően egyre több kultúrát ismerhetünk meg, egyre több kultúra lehet hatással értékrendünkre. Az állandó, gyorsabb, lassabb változások viszonyai között a társadalom stabilitását, folyamatoságát az biztosítja, hogy értékeit átörökíti a következő generációkra. Az átörökítés azonban szelektív módon zajlik le. Vannak korszakok, amikor a társadalom változása felgyorsul, így az átörökítés során megfigyelhető szelekció felerősödik. A szelekció eredménye az értékütközések, értékválságok megjelenése, valamint az általános elbizonytalanodás a követendő értékekkel szemben. Megfigyelhető az anómia durkheimi fogalmának gyakoribb használata.

A modern társadalmak jelentős részére jellemző az elbizonytalanodás a lehetséges és a követendő értékekkel szemben. Az értékválságok kihatnak az élet legkülönbözőbb területeire (a távlati tervezési céloktól kezdve a népesedési problémákon át a közművelődésig, a tömegsportig és az egészségügyig). Felmérül a tisztázás igénye, a társadalmi célok sorrendjének a problémája, a szűk erőforrások elosztásának kérdése. Az értékválságok tehát életünk nem egy bizonyos, jól körülhatárolható területén keletkeztek, hanem áthatják a magán- és közélet számos intézményét, és megjelennek a családok életében éppúgy, mint a munkahelyen vagy a szabadidőben (Váriné 1987).

A fentebb említett jelenségek a fiatalabb korosztályt talán súlyosabban érintik, mint a felnőtteket. Félperiferikus helyzetünk miatt nehezebben találjuk az életünket vezérlő elveket, és a generációs problémákkal is szembe kell néznünk. A fiataloknak a gyorsan változó világban gyorsabban kell reagálniuk az újabb kihívásokra. Ráadásul a fiatalok társadalmi helyzete is változóban van. A szocializáció folyamatát tekintve mintakövetőkből részben mintaadókká válnak, „ifjúsági korszakváltásnak” lehetünk tanúi (Mead 2006). Ebben a korszakváltásban

felértékelődik az iskolában/felsőoktatásban töltött idő, az önállósodás egyre korábbra tehető (Gábor 2006). Ez az önállósodás leginkább az értékek terén figyelhető meg, az anyagiak szempontjából az igazi önállóság még várat magára. A felsőoktatásban töltött időszak más szempontból is fontos a fiatalok életében. Huszoneves korukban válnak felnőtté a fiatalok, ekkor jelentősen átalakul értékrendjük. Ebből a szempontból kiemelt fontossággal bír a fiatalabb korosztályok értékeinek vizsgálata. Alátámasztja állításunkat, hogy az ifjúság önálló csoportot alkot a társadalmi struktúrában, ennek alapja a kulturális különállás (Zinnecker 2006). Az alternatív ifjúsági kultúra és a mintaként szolgáló média erősíti ezt a különállást. Az infokommunikációs eszközök terjedésével nem csak a tudásszerzés módja változik meg, hanem a fiatalokra ható szocializációs tényezők száma is növekszik. Fontos tudnunk, hogy milyen értékek mentén szelektálnak a rájuk ható jelenségek közül.

A „Regionális Egyetem” kérdőíves vizsgálat eredményeinek bemutatása

A Regionális Egyetem Kutatócsoport 2005-ös kérdőíves vizsgálata a végzés előtt álló hallgatók életmódját, anyagai helyzetét, kapcsolati hálóját, vallásosságát, értékválasztását stb. térképezte fel. A szociokulturális és demográfiai változók nagy hangsúlyt kaptak a kérdőív megszerkesztésekor, így elegendő vizsgálati szempont és az elemzésbe bevonható változó állt rendelkezésünkre. A vizsgálat földrajzi kiterjedése a „Partium” térségét fedte le, határon túli felsőoktatási intézményeket is magába foglalt. Így eredményeink nem érvényesek más térségek felsőoktatási hallgatóira vonatkozóan azért sem, mert az említett terület sajátos gazdasági, kulturális jegyeket hordoz magában. A lekérdezést a kutatócsoport tagjai, illetve a kutatócsoporttal kapcsolatban álló egyetemisták végezték. Az első lekérdezésre a 2004/2005-ös tanév tavaszi szemeszterében került sor, a vizsgaidőszakot megelőző hónapokban. A vizsgálat folytatásaként a 2010-es tanévben újabb lekérdezés történt, *A harmadfokú képzés hatása a regionális átalakulásra* című OTKA-kutatás keretein belül. Mesterképzésben, Ma, Msc fokon részt vevő hallgatók töltötték ki a kérdőíveket. Az Ukrajnai képzési formáknak megfelelően a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán a negyedéves „specialista” hallgatókat vizsgálták. A második lekérdezés négy intézményben: Debreceni Egyetem – DE, Nyíregyházi Főiskola – NyF, Partiumi Keresztény Egyetem – PKE, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola –

KRFRMF kisebb elemszámmal történt (602 fő). A második adatbázis az értékekre vonatkozóan is kevesebb kérdést tartalmazott, így az összehasonlításra korlátozottak a lehetőségeink. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy milyen tényezők a meghatározók a felsőoktatási hallgatók értékválasztásaiban.

A vizsgálat módszertani jellemzői

Kutatásunk során megpróbálunk értékrendszereket feltérképezni, azaz nem csak az egyes „megajánlott” értékek rangsorát, a rangsorolás törvényszerűségeit keressük, hanem ezeknek az értékeknek az „együttjárását”, összerendeződését is vizsgáljuk. Reményeink szerint „értékcsoportokat”, összetartozó értékhalmozokat is kimutathatunk. Többek között a Kapitány-szerzőpár munkássága támasztja alá törekvéseinket. A társadalom egyénei által követett, vallott értékek vizsgálata során megfigyelhető, hogy az értékek értékrendszerekké állnak össze, vagyis az egyéneknek –, illetve az egybeeső értékválasztás alapján elkülöníthető csoportoknak vagy rétegeknek – az egyik jelenségről alkotott véleménye nem független a másik vagy harmadik dologról alkotott véleményétől (Kapitány–Kapitány 1983).

Ha a Hankiss Elemér által felállított érték kategóriákban gondolkodunk (Hankiss 1980), akkor megfigyelhető, hogy a kérdőív értékekre vonatkozó kérdései nagyrészt „magasrendű” értékeket tartalmaztak. Főleg erkölcsi, szellemi természetű tényezőkre vonatkoztak a kérdések. Néhány kivételt tekinthetünk „alapvető értéknek” – ezek anyagi jellegű és emberi kapcsolatokra vonatkozó kérdések. Hankiss Elemér alapvető vagy létfenntartó értékeknek nevezi a táplálkozással, viselettel, létbiztonsággal, fajfenntartással és a közösségi lét alapvető formáival kapcsolatos alapelveket (Hankiss 1977 és 1980).

A hallgatói csoportok

A rendelkezésünkre álló adatok alapján megpróbáltunk hallgatói csoportokat alkotni. A korábban kapott értékcsoportokat együttjárásuk alapján összevontuk, így kiküszöböltük a korreláló adatok zavaró hatását a klaszteranalízis során. Két fő csoportosító érték kategóriát határoztunk meg. Az anyagi-hatalmi faktor az egyik, a másik a következő három további értékcsoport összevonásából született. Azaz a másik csoportosító kategória az emberi kapcsolatok, az individualista- és tradíciófaktorok összevonásából született (a későbbiekben

EIT rövidítéssel használjuk). Az eljárás során nem a faktorpontszámokat vettük figyelembe, hanem az egyes faktorok átlagait. A kiugró esetek kiszűrésére egyszerű láncmódszert alkalmaztunk (legközelebbi szomszéd), a korábbi, 2005-ös adatbázisban 61 főt, a frissebb 2010-esben mindössze 30 főt találtunk. Azonban nem tekintjük őket szélsőséges elemeknek, ezért továbbra sem szűrjük le a mintánkból. A számos lehetőség közül a hierarchikus eljárások mellett döntöttünk, mivel nem volt elképzelésünk a kialakítandó klaszterek számáról, továbbá a klaszterközéppontok tetszőleges kijelölése gyengítette volna eredményeinket. Első alkalommal standardizáltuk az egyes eseteket, hogy a „kérdőívkitöltői” stílus ne befolyásolja az eredményeket. (Mivel nem rangsorolni kellett a különböző értékeket, a válaszadók gyakran jelölhették „mindet fontosnak”). Ebben az esetben 2–3 csoport tűnt meghatározhatónak, viszont a további vizsgálatot megnehezítette volna, hogy a harmadik csoportba mindössze 6 fő került. A két maradék csoport arányai sem voltak kedvezőbbek.

Ha nem éltünk a standardizálás lehetőségével, akkor szintén 2–3 klaszter rajzolódott ki. A klasztereket összevetettük az értékcsoportok átlagaival. Az átlagok eltérései alapján eldöntöttük, hogy 3 csoportba fogjuk sorolni a hallgatókat. Mindkét lekérdezés adatai ezt az elhatározásunkat támasztották alá.

Az elemzés lefuttatásához a Ward-eljárást választottuk, mivel kiküszöböltük a változók együttjárását, és metrikus skálán mértük az értékeket (azaz annak tekintettük).

A kapott eredmények alapján a három csoport létszámának alakulásáról a következőket állapíthatjuk meg.

Könnyen magyarázható, hogy a hallgatók nagyobb (majdnem háromnegyed) része egy csoportba került. A felsőoktatásban részt vevő hallgatók kulturális tekintetben homogén csoportot képeznek, ez értékválasztásukban is megnyilvánul. A fennmaradó negyed két részre oszlik, szinte 1/3-ad, 2/3-ad arányban. A következőkben az egyes klaszterek közötti különbségeket próbáljuk felfedezni.

Annak érdekében, hogy a számunkra legfontosabb jellemző (értékválasztás) mentén címkézzük az egyes klasztereket, megvizsgáltuk, hogy az egyes csoportok értékválasztásai milyen eredményeket produkáltak.

Az első klaszter áll legközelebb az összminta választásához – ahogyan fentebb említettük, valószínű, hogy ők alkotják a „felsőoktatási hallgató ideáltípusát”. Egyedül az anyagi faktor átlagpontszámai azok, melyek egy tizednyivel

kisebbséget képviseltek, minden más értékcsoporthoz képest azonosak az átlagok. A következő csoport eredményei közül az anyagiakra vonatkozó értékek kaptak lényegesen magasabb eredményeket. Más tekintetben közel állnak hallgatótársaikhoz, hasonlóan az előző csoporthoz egy tizednyi eltéréseket figyelhetünk meg. Ebből kifolyólag a továbbiakban „anyagiasabb” hallgatóknak nevezzük őket. A harmadik csoport az „emberi kapcsolatok” értékei esetén mutat magasabb átlagot, minden más értékcsoporthoz képest alatti eredményt ért el. A két másik klaszterrel összehasonlítva szintén csak az „emberi kapcsolatok” értékcsoporthoz képest fontosabb számukra, minden más kevésbé fontos – így őket „kapcsolatorientáltak” nevezzük el.

A világlátás hasonlóságára vonatkozó kérdések átlagait megvizsgálva kijelenthetjük, hogy a „kapcsolatorientáltak” hallgatók érzik mások világlátását a legközelebb a saját világlátásukhoz. Mind az oktatók, hallgatótársak, szülők, barátok esetében magasabb átlagokat értek el. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy a „kapcsolatorientáltak” nyitottabban fordulnak embertársaik felé, így a hasonlóságokra helyezik a hangsúlyt. Ebből kifolyólag társaikat közelebb állónak érzik magukhoz az értékek terén is. További érdekes jelenség, hogy a barátok világlátása „esik a legtávolabb” a felsőoktatási hallgatókétól. A korábban kijelentett homogenitást támasztja alá az az eredmény is, hogy a hallgatótársak világlátása áll legközelebb minden csoport esetében. Feltételezzük, hogy a kérdést látva a válaszadók dilemma előtt álltak. A hallgatók soraiból kikerülő barátok esetében két értelmezés adódott – vagy „külön értékelem”, mint barátot, vagy hallgatótársaként értékelem. (Feltételezzük, hogy hallgatótársaként kerültek értékelésre, a nagyobb homogenitást ez is magyarázhatja.) A felsőoktatás saját kultúrájának egyik jelenségeként értelmezzük, hogy a hallgatók az oktatók világlátását közelebb állónak érzik önmagukhoz, mint a saját szüleik világlátását. Ebben egységesnek mondható a minta – természetesen a „kapcsolatorientáltak” ezeket a kapcsolatokat a szokásosnál magasabbra értékelték.

A nemek arányát tekintve az anyagi csoportban a fiúk felülreprezentáltak, míg a kapcsolatorientáltakban a lányok vannak túlsúlyban. Ahogyan megszokhatjuk az „ideáltípus” klaszter nemek szerinti aránya is egyezik az összminta arányával. Az eltérés szignifikáns.

Az életkor alapján semmilyen eltérést nem figyelhetünk meg, az átlagos életkor minden csoportban 23,9 és 24,1 év között mozgott, így ebből a szempontból nincs különbség az egyes klaszterek között.

A korábbi eredményeink tükrében nem meglepő, hogy a határon túli intézmények hallgatói anyagiasabbnak bizonyultak, azaz közülük többen kerültek az „anyagias” csoportba. Az viszont magyarázatra szorul, hogy enyhe mértékben, de kevésbé „kapcsolatorientáltak”. A világlátásra vonatkozó kérdésnél bebizonyosodott, hogy környezetük véleményét sokkal közelebb állónak érzik magukhoz, mint a Magyarországon tanuló társaik. Ebből azt a következtetést vonhatnánk le, hogy a velük (hallgatótársak, szülők, barátok, oktatók) történő kapcsolattartás is fontosabb számukra.

A lakóhelyet illetően a felsőoktatási hallgatók összetételét leginkább a községekből/falvakból és a kisebb városokból érkező hallgatók reprezentálják. A legnagyobb eltérést a fővárosból érkezők mutatják. Az ő esetükben az „anyagias” hallgatók nagyobb arányban képviseltetik magukat, azaz a fővárosból anyagiasabb, hatalomorientáltabb hallgatók érkeznek. A megyeszékhelyekről érkező hallgatók sokkal inkább megfelelnek az „átlagos”, ideáltípuszerű hallgatóknak – azaz ez a típus került túlsúlyba. Ezek az eredmények jól mutatják a felsőoktatási intézmények kulturális beágyazottságát, regionális kötöttségét. Azaz a főleg megyeszékhelyeken található oktatási intézmények a környező települések/településtípusok fiataljainak értékstruktúráját jelenítik meg, a „távolabb” eső fővárosból érkező hallgatók értékstruktúrája kevésbé jelenik meg.

A hallgatók szüleinek iskolai végzettségét vizsgálva a külön-külön kategóriánként tapasztalt eltérések nem tűntek olyan „beszédeseznek”, mint amikor csoportosítottuk a végzettségeket. Ebből a megfontolásból úgy döntöttünk, hogy három kategóriát határozzunk meg, az alacsony iskolai végzettség kevesebb, mint nyolc általános, a nyolc általános és a szakmunkásképző végzettségeket takarja. A középfokú végzettséget szerzett szülők szakközépiskolát, gimnáziumot vagy technikumot végeztek. A diplomával és tudományos fokozattal rendelkező szülők a felsőfokú kategóriába kerültek.

Az apák iskolai végzettségét tekintve az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező apák gyermekei a „kapcsolatorientált” csoportban nagyobb arányban szerepelnek. Ugyanez a helyzet – bár enyhébb mértékben – az „ideáltípus” kategóriában. A középfokú végzettséggel rendelkező apák gyermekei inkább anyagiasak. A felsőfokú végzettséggel rendelkező apák gyermekei tükrözik leginkább a hallgatók értékcsoporthoz szerinti összetételét. Bár ezek inkább tendenciákat tükröznek, az összefüggések nem szignifikánsak. Az viszont alátámasztja

az eredményeinket, hogy az apák iskolai végzettsége az „ideáltípus” hallgatóknál tükrözi leginkább az „átlagos” végzettségi szinteket.

Ha az anyák iskolai végzettségét vizsgáljuk a különböző hallgatói csoportokban, akkor az apákhoz hasonlóan megfigyelhető az „ideáltípusra” vonatkozó eredményünk, azaz az anyák iskolai végzettsége ebben az esetben is közel áll az összminta összetételéhez. Nem meglepő ez az eredmény, hiszen arányukat tekintve a minta 2/3-át jelentik, tehát könnyen reprezentálhatják a teljes minta arányait. Egyébként elmondható, hogy az „ideáltípus” hallgatók esetén a középfokú végzettségű anyák felülreprezentáltak. Az anyagias hallgatóknál a felsőfokú végzettséggel rendelkező anyák vannak túlsúlyban, míg a „kapcsolatorientáltaknál” az alacsony és magas iskolai végzettség egyaránt magasabb arányú.

Ha az együttjárásokat szeretnénk áttekinteni, a következő táblázat lehet a segítségünkre:

Hallgatói értékrend	Apa iskolai végzettsége	Anya iskolai végzettsége
„ideáltípus”	alacsony	középfokú
„anyagias”	alacsony	alacsony/felsőfokú
„kapcsolatorientált”	középfokú	felsőfokú

Összegzés

Összességében a hallgatók értékstruktúráját leginkább a felsőfokú végzettségű apával és anyával rendelkező hallgatók tükrözik. Talán nem tévedünk nagyot, ha eredményeinket a felsőoktatási intézményekben zajló, kulturális-tőke átörökítési folyamat bizonyítéknak tekintjük. Azaz a felsőoktatásban részt vevő hallgatók értékrendszere leginkább a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők gyerekeinek értékrendszerét tükrözi.

A különböző intézmények „merítési” adottságainak, regionális kötöttségeinek megfelelően a lakóhelyet illetően a felsőoktatási hallgatók összetételét leginkább a községekből/falvakból és a kisebb városokból érkező hallgatók reprezentálják. A megyeszékhelyekről érkező hallgatók sokkal inkább megfelelnek az „átlagos”, ideáltípuszerű hallgatóknak – azaz ez a típus került túlsúlyba. Szintén a felsőoktatás saját kultúrájának egyik jelenségeként értelmezzük, hogy a hallgatók az oktatók világlátását közelebb állónak érzik önmagukhoz, mint a saját szüleik világlátását.

Felhasznált irodalom

- Gábor Kálmán: Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Szeged, 2006, Belvedere, 384–427. p.
- Hankiss Elemér: *Érték és társadalom*. Budapest, 1977, Magvető Kiadó.
- Hankiss Elemér: A magyar társadalom értékrendje. In *Valóság*. 1980/9.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Értékrendszereink*. Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó.
- Mead, Margaret: Kultúra és elkötelezettség. A generációk közti új viszonyok a hetvenes években. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Szeged 2006, Belvedere.
- Váriné Szilágyi Ibolya: *Az ember, a világ és az értékek világa*. Budapest, 1987, Gondolat Kiadó.
- Zinnecker, Jürgen: A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Szeged, 2006, Belvedere.